

Tiit Rosenberg

Tartumaa toiduajaloost Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ja sellega seotud ajakirjade valgustusel 19. sajandi lõpust I maailmasõjani

Kokkuvõte

Üks eestlaste toidulaua rikastamise ja tervislikuma ning ratsionaalsema toitumise propageerija oli Tartu Eesti Põllumeeste Selts oma ettevõtmistega ning sellega seotud tegelaste välja antavad ajakirjad Põllumees (1895–1912) ja Põllutööleht (1906–1918).

Tartu Eesti Põllumeeste Selts (TEPS, asutatud 1870) oli 19. sajandi lõpuks kujunenud maaelu edendamisel mõõtuandvaks organisatsiooniks kogu Eesti jaoks. TEPS-i tegevus aktiveerus ja laienes eriti pärast Jaan Tõnissoni esimeheks saamist 1897. aastal. Seltsi suurimaks ettevõtmiseks oli iga-aastaste põllu- ja käsitöönäituste korraldamine. Seltsi üheks tegevusalaks said ka mitmesugused kursused, eriti algul seoses näitustega toimunud naiste käsitöö- ja keedukursused.

TEPS-is tegutses aktiivselt kuni 20. sajandi alguseni Hendrik Laas (1862–1919) – omapärane põllumajandustegelane, kes 1899. aastast pidas Raadil katsetalu, mille juurde kuulusid katseaiand, mesila ja kalatiigid. Juunis 1900. aastal korraldas Laas oma talus esimese eestikeelse põllumajanduskursuse ja pidas neid rohkem kui 10 aastat. Aastatel 1895–1912 andis ta välja ajakirja Põllumees, 1895–1904 Põllumehe kalendrit ja avaldas põllumajanduslikku õppekirjandust. Ajakirja sihiks oli pakkuda „põlluharijale maarahvale tema tööstuse ja tegevuse harus õpetust ja juhatus“. Põllumehes jagati aeg-ajalt ka toidukultuurialaseid nõuandeid. Nii ilmusid 1895. ja 1896. a esimeses pooles rubriigis „Tululikud juhatused söögitegemiseks“ kellegi Helene sulest nõuanded perenaistele toiduainete paremaks säilitamiseks, hoidiste sissetegemiseks, mitmesuguste küpsetiste ja puuvilja-marjamagustoitude tegemiseks.

Kui aastatel 1895–96 ja 1901–1902 jagati õpetusi puuviljaaedade rajamiseks ja tutvustati ka nende viljade hoidmist, siis järgnevalt hakati ajakirja numbrites järjest ohtramalt jagama nõuandeid puuvilja- ja marjasaadustest hoidiste ja magustoitude valmistamiseks. Need road nägid üsna peened välja – eriti võrreldes varasema talupoeglikult lihtsa toidulauaga, kuhu nüüd pakuti varem vaid „sakste“ lauale jõudnud toite. Kokku kuues ajakirjanumbris õpetati, kuidas kõikvõimalikul moel keeta erinevatest puuviljadest ja marjadest kompotte, moose, želeesid, mahlu, kisselle; tutvustati, mis on essentsid ja ekstraktid ning jagati nõu ka aiaviljade (naerite, sellerite, ubade, kurkide jms) sissetegemiseks. Aga lugejaile tutvustati ka mitmesuguseid tollal veel eksootilisi toiduaineid, nende kasvatamist ja kasutamist (šampinjonid, piimapulbri ja kumõssi valmistamine jms).

Pärast nelja-aastast vahet (1897–1900) hakkas Põllumees jälle söögialast nõu jagama – sedakorda ka lihtsamate toitute ja jookide osas, mis polnud sugugi tundmatud, kuid mida võis maitsvamalt ja tervislikumalt teha. Need ilmusid rubriigis „Tululikud juhatused (nõuanded)“ või „Mõndasugust“. 1905. aastal pakkus Põllumees taas pikka artiklisarja puu- ja aiaviljatoitude valmistamise kohta, mille olla toimetuse ise kokku pannud. Osaliselt kordas see eelmist, kolm

aastat varem avaldatud kirjutist, kuid oli palju üksikasjalikum ja elitaarsemale maitsele suunatud. Pärast poolteist aastat kestnud seisakut ajakirja ilmumises ning selle järgnevat kiirenevat allakäiku suudeti selles toiduteemale pühendada vaid harvu kirjutisi. 1907. aastast, mil sai jalad alla Põllumehe konkurendina ilmuma hakanud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi välja antud sisukam Põllutööleht, kiirenes H. Laasi ajakirja allakäik – kõhnus nii sisu kui ka tiraaž ja kadus regulaarsus. Toidu teemal ilmus vaid üksikuid pikemaid kirjutisi. Veebruaris 1912 lõpetas Põllumees ilmumise.

Detsembrist 1906 alustas nädalalehena Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi väljaandena ilmumist Põllutööleht koos oma kaasväljaannetega. TEPS-i tegevuspõld oli laienenud eriti pärast 1905. aastat, mil seltsi tegelaste hulka lisandus rohkesti noori eriharidusega põllumehi ja naistegelasi, kellest suur osa oli õppinud Soome põllutöö- ja kodumajanduskoolides ning kursustel. TEPS-i juhttegelaseks kerkis J. Tõnissoni kõrvale Königsbergi ülikoolis 1905. aastal agronoomihariduse saanud ja seejärel end ka Zürichi polütehnikumis täiendanud Aleksander Eisenschmidt (1876–1914). 1906. aastal pani ta käima Põllutöölehe ning selle kaasandena Aiatöölehe ja Käsitöölehe (1907) ning Ühistegevuslehe (1910).

Erinevalt Põllumehest pööras Põllutööleht algusest peale suurt tähelepanu eesti perenaistele ja nende rollile noore ja terve põlvkonna kasvatamisel, milleks oli oluline tervislik toit.

1907. a suvel korraldas TEPS ka esimesed kodumajanduskursused. Järgnevatelgi aastatel korraldas TEPS suve jooksul 2–3 keedu- ja majapidamiskursust (igal u 50 osavõtjat), milles pearõhk oli sellel, kuidas ka maaoludes lihtsatest igapäevastest ainetest toita ja maitstavaid toitusid valmistada. Huviliste arv aga järjest kasvas. Põllutöölehes ilmuvate kirjutiste najal näeme, kuidas rakendusid tegevusse Soomes ja Saksamaal majapidamisalase hariduse saanud noored instruktorid, kes asusid kursusi korraldama, ajalehtedes kaasajale sobivat toidualast nõu jagama ja omakoostatud käsiraamatuid avaldama. 1914. aastal kirjutati suure populaarsuse võitnud TEPS-i majapidamis- ja keedukursuste kohta, et suvel toimuvad nagu eelmistel aastatelgi kahed kuunenädalased kursused koos esimese kursuse järelkursusega. Ajakiri teavitas oma lugejaid ka mitmetest teistest mujal korraldatavatest kursustest.

Aastatel 1908–1914 alustati kodumajandus- ja keedukursuste ning nende õpetajate kirjutiste abil jõulist propagandat rahva toitlusharjumuste muutmiseks nende mitmekesistamise kaudu. Erilist rõhku pandi perenaiste koolitamisel taimetoitude ja nende valmistamisviiside tutvustamisele. Üks nõustajaid oli Soomes Reitkalli aiandus- ja kodumajanduskoolis õppinud ja majapidamisinstruktorina tegevust alustanud Emma Mälberg (1886–1940, abielus alates 1912 Leesment), kes alustas ajakirjas keedukasti kui perenaiste aega ja vaeva kokkuhoidva toiduvalmistamise viisi tutvustamist, kirjutas pikemalt ka lihast ja selle säilitamisest, tuues seejuures lihatoitude kõrval välja taimetoitude tähtsuse. Enne pereelule pühendumist avaldas ta 1912. a esimese taluperenaistele mõeldud kodumajanduse käsiraamatu, mida lähemalt tutvustati ka Põllutöölehes ja mis ilmus viies kordustrukis.

Nii nagu Põllumees, jagas ka Põllutööleht toitumisenõuandeid. Nõu anti ajakirjale saadetud küsimuste peale, nagu kama valmistamine, liha suitsetamine, liha suvel värskena hoidmine, kuidas värskest lihast leent keeta, aiaviljadest suppi ja leent valmistada jms. Nende nõuannete

jagajana tõusis alates 1913. aastast esirinda Marta Põld-Riives, kelle lemmikteemaks said taimetoidud. Programmilise tähendusega oli tema kirjutis aiaviljade tähtsusest toitluses (PL 1914, nr 50, 10. det). Selles ja järgmistes taimetoitused esile tõstvatel kirjutistel on muidugi mõista selgelt tunda ka sõjaolude mõju, mis tõi endaga kaasa toidupuuduse linnades ja vajaduse toiduvalmistamise lihtsustamiseks, taimetoidu osakaalu suurendamiseks ning odavamaks ja rohkem kohalikult kättesaadavamast toormest kokkamiseks. Sellest lähtusid ka Marta Põllu kirjutised Põllutöölehes. Sellest annavad tunnistust 1916. aasta algul ilmunud kirjutised sellest, kuidas toimida liha puudusel, näpunäited köögiviljade (kapsas, peet, spinat) kasvatamiseks ning lõpuks Põllutöölehe 1916. aasta teist poolt täitnud kirjutisteseeria taimetoitudest, mis põhinesid suuresti M. Põllu samal aastal ilmunud retseptiraamatul „Taimetoidu kursus“. Marta Põllu kirjatöö jäi ka Põllutöölehe kõige viimaseks mahukamaks kirjutiseks, sest 1917. ja viimasel, 1918. aastal toiduteemale ajakirjas enam ruumi ei jagunud.

Tartu Eesti Põllumeeste Selts koos oma aktivistide, nende ettevõtmiste ja perioodiliste väljaannetega andis 19. sajandi lõpust kuni I maailmasõjani olulise panuse Eesti ja eriti Tartumaa toidukultuuri edendamiseks ja uue, tervislikuma ja ökonoomsema toitumise tutvustamiseks.

Uurimuse lisas (19 lk) on toodud näiteid mõlemas ajakirjas ilmunud nõuannetest ja toidureseptidest ja kahe pikema artiklisarja sisukord.